

СРПСКА БАШТИНА

година VII, 2
Никшић
2022

Прилози хипотези у погледу новчарства Јована Владимира (1000–1016)

Рашко Рамадански

Градски музеј Бечеј,
Бечеј

УДК 336.746:930.83
(497.16)“09/10”

Сажетак: Раније је објављен један изузетан примерак средњовековног новца за који се претпоставља да може бити издање Јована Владимира (1000–1016), српског владара раносредњовековне Дукље. Потенцијални значај овог открића почива на томе што отвара питање најранијег српског те и јужно-словенског новца, представљајући могуће нумизматичко сведочанство једне важне, формативне епохе за наше народе. Тема овог рада су две новооткривене кованице које у целости подсећају на први публиковани примерак. Применом сличне методологије настоји се доказати да су и ова издања настала у истом времену и околностима. Из овога следи да је кључни прилог хипотези у погледу новчарства Јована Владимира, па и преиспитивању исте, управо повећање расположиве грађе односно новодокументовани примерци истог или сличног новца.

Кључне речи: Св. Јован Владимир, Дукља, рани средњи век, српски средњовековни новац.

Новац, иако је најпре средство робно-новчане размене, у ствари представља један веома слојевит и важан део свакодневне материјалне културе. У одређеним околностима може бити тумачен и као средство информисања или, у секундарној употреби, као предмет личне побожности или духовни залог, какав археолози срећу приликом истраживања некропола. Уз то, новац представља и важан показатељ афирмације неког владара и државе, нарочито у средњем веку. Управо у том светлу, недавно се указао један изузетан примерак средњовековног новца, који своју упадљивост дугује пре свега натпису у виду латинске верзије личног имена Владимир. Подробним увидом у историјске, геополитичке и економске околности, а уз примену система елиминације, овај новац је, не без неопходне резерве, приписан српском владару Јовану Владимиру (1000–1016).¹ Ваља поменути да је слич-

¹ Рамадански Рашко, „Новац Владимира“, XLIV Скупштина и годишњи скуп Српског археолошког друштва, Параћин, 2021а, 68–69; Рамадански Рашко, „Новац Владимира и нови поглед на српско средњовековно новчарство“, *Hereticus* 3–4 (2021б), 111–117.

ним приступом својевремено обрађен и скифат краља Стефана Радослава (1228–1234), за којег се све до данас сматра да је најстарији српски новац.² У сваком случају, надовезујући се на први публиковани примерак овог нарочитог новца, овом приликом објављујемо додатне прилоге хипотези у погледу новчарства Јована Владимира, у виду два нова налаза новца, веома сличних одлика првом објављеном примерку.

Забележени пречник поменутог првог примерка новца Јована Владимира, наизглед израђеног од бакра, износи 20.0 mm а тежина 2.59 g.³ На аверсу се налази препознатљиво попрсје владара *en face* окруженог и у одори, који држи шар и жезло. Главни узор овом издању пронађен је у бакарном новцу цара Константина VII Порфирогенита (913–959) и Романа Лакапина (919–944).⁴ Према изгледу реверса, са уписаним једнакокраким крстом око којег је кружни латински натпис BLADIMIRVS, емитент овог новца по свој прилици звао се Владимир, док је стилски образац позајмљен из корпуса франачког односно западно-европског новчарства.⁵ На источној обали Јадранског мора документовани су налази франачког новца,⁶ што нам допушта да претпоставимо примену различитих узора, сходно новцу који је био заступљен у оптицају. Први примерак новца Владимира је најпре доведен у везу са византијским фолисом.⁷ Од краја V века па до реформе цара Алексија I Комнина (1081–1118) фолис је представљао главни бакарни новац у Византији и почивао је на нумији (гр/лат. *nommos*).⁸ Заправо, фолис је био веома распрострањена монета, и то не само унутар РOMEЈСКОГ царства. Када говоримо о територији савремене Србије, документовано је више остава и појединачних налаза овог новца из времена IX–XI века.⁹ На ово бисмо се могли надовезати са чињеницом да је фолар (итал. *follaro*) италијанска бакарна монета по узору на фолис. Прве фоларе кују византијски (грчки) и лангобардски кнежеви од X века као и Нормани од XI века, и то у тежинама 2.8–3.2 g или полуфоларе од 1.4 g.¹⁰ Стога се може чинити из-

² Видети: Недељковић Љубомир, *О првом српском новцу – Прилог за историју српског народа*, Зборник Музеја примењене уметности 13, 1969, 31–39.

³ *Roma Numismatics Ltd*, Lot No. 1439; Рамадански 2021a, 68; Рамадански 2021b, 111–112.

⁴ Рамадански 2021a, 68; Рамадански 2021b, 112; Видети врсте: Sear David R, *Byzantine Coins and Their Values*, B. A. Seaby, London, 1994. [1987], 338–339: 1760 и 1761; Радић Весна, Иванишевић Вујадин, *Византијски новац из Народног музеја у Београду*, Народни музеј, Београд, 2006, 160–161 (Табла 38): кат. бр. 633–641.

⁵ Рамадански 2021b, 113.

⁶ Buovac Marin, *Staropoganski običaj prilaganja franačkog novca/obola u inhumirane grobove na području istočnojadranske obale*, Zbornik radova 7. međunarodnoga numizmatičkog kongresa u Hrvatskoj, Opatija, 2013, 25–31.

⁷ Рамадански 2021b, 112.

⁸ Sear 1994, 24–26.

⁹ Иванишевић Вујадин, „Византијски новац са Београдске тврђаве“, *Нумизматичар* 10 (1987), 93–94, 101–103; Иванишевић Вујадин, Радић Весна, „Четири оставе византијског новца из збирке Народног музеја у Београду“, *Нумизматичар* 20 (1997), 132–135, 139–142; Рашковић Душан, *Примери налаза новца у Поморављу од IX до XIII века*, Ниш и Византија XVIII (2019), 266–268, 276: Т. 1–2, 277: Т. 3–4.

¹⁰ Зварич Владимир Васиљевич, *Нумизматический словарь*, Издательство при львовском государственном университете, Издательское объединение <<Вища школа>>, Львов, 1980, 174.

весним и да је бакарни новац Владимира претеча ковања фолара на источној обали Јадрана.

Први објављени примерак новца Јована Владимира (фото: Roma Numismatics Ltd).¹¹

Кованице о којима је реч налазе се у колекцији проф. др Здравка Петровића у Београду.¹² Први пут су примећене 2011. године али им се испрва није поклањала велика пажња. Након што је објављен први примерак новца Владимира, са покушајем његовог просторно-хронолошког опредељења,¹³ и ове изузетне монете посматране су из нове перспективе. Према незваничним изворима, при недостатку других података, један од примерака наводно потиче из Елбасана док се други везује за Скадар, у данашњој Албанији. Овај новац је израђен од сребра, осредњег квалитета. Применом квантитативне анализе елемената путем XRF спектрометрије, у могућности смо да сагледамо цео метални састав ових кованица.¹⁴ Детаљан састав примерака следи у наставку текста а на овом месту важно је напоменути да савремени материјали, попут антимона, изостају из састава кованица. Ова околност, као и местимична корозија која је у овом обиму могла настати само природним путем, додатно сведоче у прилог аутентичности ових примерака. Прецизно су центрирани и отковани на равној рондели, додуше од релативно грубо сеченог лима. На аверсу се налази фигура владара окруженог оглављем са пендилима и у одори са огрлицом, који држи шар и жезло. Цео садржај аверса је заокружен једноструким низом тачака. На реверсу се налази уписани једнакокраки или грчки крст¹⁵ око којег је кружни натпис: + BLADIMIRVS. Пречник првог примерка је 20.06 mm а тежина му износи 2.13 g. Метални састав кованице је Ag 82.82%, Cu 16.34%, Ni 0.75%, Zn у

¹¹ Roma Numismatics Ltd, Lot No. 1439; Рамадански 2021, 112.

¹² На овом месту се захваљујемо проф. др Здравку Петровићу на указаном поверењу и подршци у изради овог рада.

¹³ Видети: Рамадански 2021a; Рамадански 2021b.

¹⁴ Институт МОЛ Стара Пазова; Датум анализе 08. 09. 2022.

¹⁵ Не искључујемо могућност да се заправо ради о Андријином крсту, узимајући у обзир претпостављену оријентацију натписа.

траговима. Пречник другог примерка 21.03 mm а тежина му износи 2.23 g. Метални састав кованице је Ag 81.76%, Cu 17.36%, Ni 0.85%, Zn у траговима. У откову овог примерка примећује се условна грешка тојест местимични вишеструки отисак калуца.

За разлику од првог објављеног примерка новца са именом Владимир, на којем се налази попрсје владара по узору на царева Константина VII Порфирогенита и Романа Лакапина, примећујемо да се на овим сребрним примерцима налази владарска фигура. На златним солидима царева Лава VI (886–912)¹⁶ и Александра (912–913),¹⁷ или касније, на хистаменонима и сребрним милиаресионима цара Романа III Аргири (1028–1034),¹⁸ среће се цела фигура владара. Међутим, обратимо ли више пажње на то да се на сребрним кованицама са именом Владимир заправо налази $\frac{3}{4}$ владарске фигуре, узор аверсу овог новца можемо јасно препознати у цариградским фолисима Теофила (829–842).¹⁹ Дакле, као и код ранијег примерка, прототип овим монетама потиче из византијског новчарства и старији је за више од једног века. Коначно, имајмо у виду још једну важну околност. Девети век је турбулентан за морфологију новца и уједно представља крај превирања, јер након периода иконоборства Христос постаје доминантан мотив на новцу.²⁰ Од времена цара Јована Цимискија (969–976) новац је украшаван портретом Христа док се царском портрету, имену и титули придаје све мање значаја.²¹ Из овога следи да узор сребрним издањима Владимира претходи овом периоду, одговарајући првој половини IX века, али и да овај новац не може бити много познији од краја X или самог почетка XI века, када би стара издања већ напустила оптицај. Као и код раније објављеног примерка новца са именом Владимир, мишљења смо да узор реверсу овог новца потиче из источно-франачких ковања. Штавише, присуство поменутог једнакокраког крста у натпису још једна је од типичних одлика западно-европског новца у раном средњем веку. С тим у вези, латински натпис на новцу Владимира не представља изненађење. И на самом византијском новцу у раном средњем веку латински је донекле опстао а познате су нам и притужбе папе, попут оне из 866. године, да Византинци не разумеју латински.²² Према томе, латински је свакако био релевантан и унутар грчког говорног подручја.

¹⁶ Врста: Sear 1994, 330: 1725.

¹⁷ Врста: Sear 1994, 333: 1737.

¹⁸ Врста: Sear 1994, 351: 1819, 1822.

¹⁹ Врста: Sear 1994, 319–320: 1667.

²⁰ Porteous John, *Münzen – Geschichte und Bedeutung in Wirtschaft, Politik und Kultur*, Ariel Verlag, Frankfurt am Main, 1969, 31.

²¹ *Ibid.*

²² *Ibidem*, 30.

Сребрни примерци новца Јована Владимира (фото: Здравко Петровић).

Подсетимо се укратко из којих се то разлога чини најизвеснијим да је управо Јован Владимир емитент овог новца. Наиме, најранији познати владалац са словенским именом Владимир био је бугарски владар Владимир Расата (889–893), син славног Бориса I Михаила (852–889). Међутим, Владимир Расата је владао релативно кратко и настојао је да обнови стару веру, на штету све продорнијег хришћанства. Сходно томе, немамо разлога да претпоставимо да би се на његовом евентуалном новцу налазила хришћанска знамења, попут крста и препознатљивих владарских ознака. Даље, латински језик није био довољно присутан у раној бугарској држави, а осврнемо ли се на изворе, попут епиграфских споменика, закључујемо да се користио углавном грчки и старобугарски,²³ а касније глаголица и ћирилица. Наредни релевантни словенски владар са овим личним именом био је руски кнез Владимир I Свјатославич (980–1015), познат још и као Владимир Ве-

²³ Рашев Рашо, *Българската езическа култура VII–IX век*, Историческа поредица „Наследство“, ИК „Класика и Стил“ ООД, София, 2008, 231–241.

лики или Владимир Крститељ. Међутим, он је већ ковао властити новац,²⁴ чији формат и ћирилични натписи у целости одступају од новца са латинским натписом BLADIMIRVS. Коначно, латински језик није био у званичној употреби у руским средњовековним земљама. С друге стране, стара споменичка заоставштина у коју спадају циборијум из Улциња,²⁵ архитрав из Раповине код Ливна²⁶ и олтарска преграда из Мартинића²⁷ сведоче о званичној употреби латинског језика и писма на српском етничком и политичком простору током раног средњег века. Последњи Владимир на престоу, о којем извори сведоче, јесте заправо српски владар Јован Владимир (1000–1016). Овај кнез или архонт, наследио је власт над Дукљом од оца Петрислава, и владао је више од деценије.²⁸ Кнежевина којом је владао заузимала је простор око Скадарског језера, долине реке Зете и морског залеђа од Бојане до Боке Которске,²⁹ док се за седиште сматра да се налазило највероватније код Свача.³⁰ Подигао је троброду базилику посвећену Св. Тројици или Св. Богородици у Елбасану.³¹ Био је ожењен (Теодором) Косаром, кћерком бугарског цара Самуила (997–1014).³² Када говоримо о Дукљи, чини се да је у овој земљи био присутан мешовити поредак племенског друштва и феудалних односа.³³ Штавише, сматра се да је Дукља и настала на простору узajамног прожимања словено-византијског света и латинске културе, односно мешања руралне словенске већине и урбане романске мањине.³⁴ С друге стране, сам Јован Владимир сматра се првим српским владаром који је књижевно и култно сакрализован.³⁵ Стога се намеће велика важност свих материјалних сведочанстава његове владавине. Сматра се да је управо у време Јована Владимира област Дукље толико узнатрковала да је постала централна српска област,³⁶ из које се управљало и другим српским земљама

²⁴ Зварич 1980, 76: златник, 159–160: сребреник.

²⁵ Tanasijević Popović Nataša (ur), *Umjetnost na tlu Jugoslavije – Rani srednji vijek*, Prosveta, Sptkar, Prva književna komuna, Beograd-Zagreb-Mostar, 1986, 136: 106.

²⁶ *Ibidem*, 147: 126.

²⁷ Кораћ Војислав, *Марџинићи – остаци раносредњовековног града*, Српска академија наука и уметности, Црногорска академија наука и уметности, Филозофски факултет у Београду, Београд, 2001, 124: 108.

²⁸ Живковић Тибор, *Поријетли српских владара (IX–XII)*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2006, 67–68.

²⁹ Марковић Саво Д., *Каракџер државе и својински односи у Дукљи у доба кнеза Јована Владимира*, Међународни научни скуп „Свети Јован Владимир кроз вјекове – историја и предање (1016–2016)“ Књ. 6–2, Бар, 2016, 323–324.

³⁰ Загарчанин Младен, *О неким новима археолошким налазима из времена Светог Јована Владимира са посебним освртом на истраживања манастира Пречиста Крајинска*, Међународни научни скуп „Свети Јован Владимир кроз вјекове – историја и предање (1016–2016)“ Књ. 6–2, Бар, 2016, 44–45.

³¹ *Ibidem*, 45–48, 53.

³² Живковић 2006, 69.

³³ Марковић 2016, 328.

³⁴ Бојовић И. Бошко, *Историја и есхатологија*, Братство Св. Симеона Мироточивог, Врњци – Париз, 2008, 79.

³⁵ *Ibidem*, 70.

³⁶ Марковић 2016, 324.

попут Травуније.³⁷ У сваком случају, узимајући све у обзир, не би било без смисла да је Јован Владимир, црпећи различите моделе у својој владавини, применио како ромејске тако и западно-европске узор у свом, чини се све извеснијем, новчарству. Затим, како се упад цара Самуила у Дукљу одвио око 1010. године,³⁸ издада Владимировог новца више би одговарала времену пре ових бугарских освајања а не током наводног вазалства, тим пре што нам нису позната никаква Самуилова издања. Даље, примећујемо да веома мале разлике у појединим детаљима на лицу и наличју на оба сребрна примерка, као што су оглавље владара и његова огрлица али и изглед слова „В”, откривају да је реч о откову два у целости различита калупа. Ова околност нам допушта да претпоставимо да је сребрни новац Владимира кован на више места. О местима израде новца можемо само да претпостављамо али се за сада чини најизвеснијим да су се ковнице налазиле при важнијим градским седиштима у приобаљу. С тим у вези, узмимо у обзир и податак о преовлађујућој неписмености становништва у Дукљи.³⁹

Јасно је да би новчарство Јована Владимира представљало далеко најранији пример српског и јужно-словенског новчарства. Водећи каталоги и монографије о српском и бугарском средњовековном новцу, независно од бројних разлика и сучељавања, почетке монетарности Јужних Словена једногласно смештају у прве деценије XIII века, или време династија Немањића у Србији односно Асена у Бугарској.⁴⁰ Новац средњовековне Босне или Славоније, као угарске круновине, још је познији у настајању. На крају, у једном скрајнутом али веома занимљивом детаљу на сребрним кованицама Владимира може се скривати још једно значајно откриће. Наиме, полазећи од претпоставке да узор изведби владарске фигуре на овом новцу потиче са издања цара Теофила, примећујемо једно кључно одступање у начину на који је приказан лик владара. Наиме, на кованицама Теофила владар је приказан с поткраћеном брадом, док се на сребрњацима Владимира налази, једнако уредно изведен, раздвојени горњи део браде односно бркови. Додамо ли овоме околност да оба позната примерка новца готово сигурно потичу из два различита калупа, можемо претпоставити да је детаљ у виду наглашених бркова, као дела мушке браде, пре одраз намере него исход шематизације портрета или лоше копије византијског прототипа. Дакле, испоставља се да овај новац може садржати на себи и једини до данас познати, заживотни портрет Јована Владимира, и то са личним особеностима *i.e.* начином ношења браде. Вишеструки значај новца, као идеалног уви-

³⁷ Живковић 2006, 70–71.

³⁸ *Ibidem*, 68, 70.

³⁹ Марковић 2016, 329.

⁴⁰ Димитријевић Сергије, *Каталог српског средњовековног новца*, Завод за уџбенике и наставна средства, Српска академија наука и уметности, Београд, 2001, 1–2; Иванишевић Вујадин, *Новчарство средњовековне Србије*, Стубови културе, Београд, 2001, 237–238; 1.1–1.4, Табла I: 1.1–1.4; Недвидек Далибор, *Српско средњовековно новчарство из периода краљевине*, Музеј Војводине, Нови Сад, 2017, 186–190: врсте 1.1–1.7; Ђорданов Иван, *Монети и монетно обрџење в средновековна България 1081–1261*, Държавно издателство „Наука и изкуство“, София, 1984, 89–90; Дочев Константин, *Монети и иарично обрџење в Търново XII–XIV век*, Витал, Велико Търново, 1992, 65–68, 226.

да у неку историјску епоху, потврђује се на више начина. Новац Јована Владимира у том смислу не би требало да представља изузетак. Нова открића, попут два примерка новца из колекције Петровић, могу поткрепити и нови наратив српског, па и јужно-словенског средњовековног новчарства.

Библиографија

- Бојовић И. Бошко, *Историја и есхатологија*, Братство Св. Симеона Мироточивог, Врњци – Париз, 2008.
- Buovac Marin, *Staropoganski običaj prilaganja franačkog novca/obola u inhumirane grobove na području istočnojadranske obale*, Zbornik radova 7. međunarodnoga numizmatičkog kongresa u Hrvatskoj, Opatija, 2013, 25–31.
- Димитријевић Сергије, *Каталог српског средњовековног новца*, Завод за уџбенике и наставна средства, Српска академија наука и уметности, Београд, 2001.
- Дочев Константин, *Монети и њихово обрџење у Търново XII–XIV. век*, Витал, Велико Търново, 1992.
- Живковић Тибор, *Поредба српских владара (IX–XII)*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2006.
- Загарчанин Младен, *О неким новима археолошким налазима из времена Светог Јована Владимира са посебним освртом на исцртавање манастира Пречиста Крајинска*, Међународни научни скуп „Свети Јован Владимир кроз вјекове – историја и предање (1016–2016)“ Књ. 6–2, Бар, 2016, 5–60.
- Зварич Владимир Васиљевич, *Нумизматический словарь*, Издательство при львовском государственном университете, Издательское объединение <<Вища школа>>, Львов, 1980.
- Иванишевић Вујадин, *Византијски новац са Београдске њврђаве*, Нумизматичар 10 (1987), 88–110.
- Иванишевић Вујадин, Радић Весна, „Четири оставе византијског новца из збирке Народног музеја у Београду“, *Нумизматичар* 20 (1997), 131–146.
- Иванишевић Вујадин, *Новчарство средњовековне Србије*, Стубови културе, Београд, 2001.
- Јорданов Иван, *Монети и монетно обрџење у средновековна Бџлгария 1081–1261*, Държавно издателство „Наука и изкуство“, София, 1984.
- Кораћ Војислав, *Монети – остаци раносредњовековног града*, Српска академија наука и уметности, Црногорска академија наука и умјетности, Филозофски факултет у Београду, Београд, 2001.
- Марковић Саво Д., *Караџер државе и својински односи у Дукљи у доба кнеза Јована Владимира*, Међународни научни скуп „Свети Јован Владимир кроз вјекове – историја и предање (1016–2016)“ Књ. 6–2, Бар, 2016, 323–333.
- Недељковић Љубомир, *О првом српском новцу – Прилог за историју српског народа*, Зборник Музеја примењене уметности 13, 1969, 31–39.
- Недвидек Далибор, *Српско средњовековно новчарство из периода краљевине*, Музеј Војводине, Нови Сад, 2017.
- Радић Весна, Иванишевић Вујадин, *Византијски новац из Народног музеја у Београду*, Народни музеј, Београд, 2006.
- Рамадански Рашко, *Новац Владимира*, XLIV Скупштина и годишњи скуп Српског археолошког друштва, Параћин, 2021а, 68–69.

Рамадански Рашко, „Новац Владимира и нови поглед на српско средњовековно новчарство“, *Hereticus* 3–4 (20216), 111–117.

Рашев Рашо, *Българската езическа култура VII–IX век*, Историческа поредица „Наследство“, ИК „Класика и Стил“ ООД, София, 2008.

Рашковић Душан, „Примери налаза новца у Поморављу од IX до XIII века“, *Ниси и Византија XVIII* (2019), 265–278.

Sear David R, *Byzantine Coins and Their Values*, B. A. Seaby, London, 1994. [1987].

Tanasijević Popović Nataša (ur), *Umjetnost na tlu Jugoslavije – Rani srednji vijek*, Prosveta, Spektar, Prva književna komuna, Beograd-Zagreb-Mostar, 1986.

Raško Ramadanski

CONTRIBUTIONS TO THE HYPOTHESIS CONCERNING THE COINAGE OF JOVAN VLADIMIR (1000–1016)

Summary

A remarkable medieval coin was published earlier and it was suggested to be an issue of Jovan Vladimir (1000–1016), the Serbian ruler of early medieval Dioclea. The potential significance of this discovery rests on the facts that it likely points to the earliest Serbian hence South Slavic coinage, as well as it being a valuable numismatic testimony to an important, formative epoch of our people. The topic of this paper are two newly discovered coins that are almost entirely alike the first documented specimen. By applying a similar methodology, our aim is to establish that these coins were issued in the same period and circumstances. Hence, we can observe that the main contribution to the hypothesis concerning the coinage of Jovan Vladimir, as well its reexamination, is the increase of available material and newly documented specimens of the same or similar coins.

Key words: St. Jovan Vladimir, Dioclea, Early Middle Ages, Serbian medieval coins.